

Analysis of the Reflection of Qashqai Nomadic Folk Culture in the Novel *Zolmat*

Younes Jafarloo^{*1}, Ghahreman Shiri^{*2}

Abstract

The Qashqai tribe is one of the major tribes of Iran. Iranian nomads possess a rich folklore valuable for anthropological and folk culture studies, entirely inspired by their nomadic lifestyle. One of the novels that portrays aspects of the folk culture of the Qashqai nomads is *Zolmat*, written by Davoud Hassan-Aghaei Keshkooli. The method in this research is analytical-descriptive, utilizing library studies to categorize the folk culture reflected in the novel *Zolmat*. The findings indicate that both the tangible and intangible aspects of Qashqai folklore are influenced by factors such as life experiences in their nomadic and pastoral lifestyle, as well as their mythological and religious beliefs. This research demonstrates that the novel *Zolmat* is a rich and valuable source for studying the folk culture of the Qashqai nomads.

Keywords: Folk culture; nomadism; tribes; Qashqai; novel; *Zolmat*.

1 PhD Candidate of Language and Literature, Bu Ali Sina University, Hamedan, Iran

<https://orcid.org/0009-0005-6829-4639>

2 Professor of Language and Literature, Department of Bou Ali Sina University, Hamedan, Iran

<http://orcid.org/0000-0002-4711-4713>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Received: 11/08/2024

Accepted: 17/11/2024

* Corresponding Author's E-mail:
gh.shiri@basu.ac.ir

Research nackground

Several studies have been conducted on the literature and folk culture of the Qashqai tribe; however, our investigation revealed that no research has been done specifically on the novel *Zolmat*, nor has there been any analysis focusing on the folk culture of the Qashqai tribe within this novel. There are some studies that delve more deeply into the subject of Qashqai folk culture.

The book *Customs and Traditions in the Tribes of Fars* by Beigi (2009) explores the beliefs, customs, and practices of the Fars tribes (Qashqai, Khamseh, Kohgiluyeh, and Mamasani) from the perspectives of civil law, criminal law, procedural law, administrative and political rights, and social aspects.

Black Tents by Kiani (2009) investigates the life and culture of the Qashqai tribe. It includes nineteen chapters detailing the history and lifestyle of the Qashqai nomads, with some chapters referring to their customs and folk culture.

Objectives, questions, and hypotheses

The present research aims to examine the connections between the nomadic lifestyle of the Qashqai nomads and the popular culture that arises from it, through the analysis of the novel *Zolmat* (Darkness). The study seeks to answer the following questions: What is the position of the novel *Zolmat* among other stories written about the culture of the Qashqai nomads? What factors have influenced the formation of the material and immaterial elements of popular culture in this novel? To what extent has *Zolmat* managed to reflect the folklore of the Qashqai nomads?

The assumption is that, since *Zolmat* is the first novel written about the life and culture of the Qashqai nomads, it contains valuable and rare information that has influenced Qashqai storytelling thereafter. The ecological, biological, and social characteristics of the daily lives

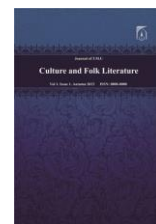

of Qashqai nomads have a direct impact on the formation of their material and immaterial cultural elements. Although more than four decades have passed since the writing of *Zolmat*, it remains the most comprehensive novel addressing the popular culture of the Qashqai nomads.

Main discussion

Culture is a collection of values and material and spiritual achievements that have been created, evolved, and passed down by humans throughout human history. Thus, it is essential to recognize two aspects of culture: the material and the spiritual (Bayhaqi, 1986, p. 20). Hassan-Aghaei vividly portrays the popular culture of the Qashqai nomads in the novel *Zolmat* through the lens of material and spiritual elements. Each aspect of the popular culture can be subdivided as follows: 1. Material elements: tools, housing, food, clothing, occupations and professions, economy and livelihood, etc. 2. Spiritual elements: customs and traditions, national and religious rituals, ethnic arts, entertainments, folk literature, vernacular language, mystical life, education and upbringing, beliefs and convictions, etc. (Zolfaqari, 2019, p. 10).

Analyzing the material and spiritual culture in the novel *Zolmat* reveals that the material aspect of Qashqai nomadic culture is significantly influenced by their pastoral and nomadic lifestyle. The primary dwelling of the Qashqai nomads is the black tent, made from goat hair, which is suitable for migration in all four seasons. Their diet primarily consists of sheep meat or dairy products. Furthermore, their distance from towns and villages has created a limited economic cycle for the nomads, which, despite its simplicity, can adequately address the livelihood issues of the tribe. "Nomadic households consume a portion of their own production. Most of them are not in pursuit of wealth accumulation and are content with a simple life" (Emanollah-Baharvand, 2005, p. 55).

The spiritual dimension of Qashqai culture in *Zolmat* indicates that their customs and folk beliefs are influenced by their tribal lifestyle, as well as their religious and mythical beliefs. Some of the music and oral literature mentioned in the novel are shaped by their life experiences and way of living in nature, while others are influenced by the literature of the Turks of Iran and the world, transmitted orally through Ashiqs.

Conclusion

In the novel *Zolmat*, Hassan-Aghaei presents a realistic portrayal of the Qashqai nomadic society by addressing the challenges and hardships of their lifestyle, alongside cultural, social, and economic issues. The material aspect of popular culture in *Zolmat* reflects the behaviors of the Qashqai community in meeting their basic needs and striving for survival in their nomadic way of life. In Qashqai society, women play a crucial role alongside men in shaping folkloric elements. Some customs and folk beliefs, such as "Al," *Chelleh Boroun*, and the "Hali" dance, have roots in mythological beliefs and ancient rituals, such as Shamanism and Mithraism, which are ingrained in the collective unconscious of the Qashqai people. Belief in religion and divine assistance, along with the illiteracy and simplicity of the nomads, has significantly contributed to the development of their superstitious beliefs.

Although more than four decades have passed since the writing of *Zolmat*, it references rare aspects of Qashqai oral literature and folklore that have not been documented until now. This indicates that *Zolmat* is a rich and valuable resource for the study of folklore and the anthropology of the popular culture of the Qashqai nomads.

References

- Bayhaqi, H. (1986). *Research and study of popular culture in Iran*. Astan Quds Razavi.
- Emanollah-Baharvand, S. (2009). *Nomadism in Iran*. Agah.
- Zolfaqari, H. (2019). *Language and popular literature of Iran*. Samt.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۳، شماره ۶۲، خرداد و تیر ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان ظلمت

یونس جعفرلو^{۱*}، قهرمان شیرى^۲

(دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۶)

چکیده

هر قومی دارای ادبیات شفاهی، فولکلور و باورهای است که از درون فرهنگ، اندیشه‌ها و شیوه زندگی آن‌ها نشئت گرفته است. ایل قشقایی از جمله ایلات بزرگ ایران است که بخش بزرگی از آن به صورت عشیره‌ای زیست و به زبان ترکی صحبت می‌کنند. یکی از رمان‌هایی که بخشی از آداب و رسوم و فرهنگ عامه عشایر قشقایی را به تصویر کشیده، رمان ظلمت نوشته داوود حسن‌آقایی کشکولی است. پژوهش حاضر با هدف بررسی پیوندهای موجود میان شیوه زندگی کوچ‌نشینی عشایر قشقایی و فرهنگ عامه برخاسته از آن، از طریق تحلیل رمان ظلمت به نگارش درآمده است. روش ما در این پژوهش به شیوه تحلیلی - توصیفی است و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای به دسته‌بندی فرهنگ عامیانه بازتاب‌یافته در رمان ظلمت

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

<https://orcid.org/0009-0005-6829-4639>

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران (نویسنده مسئول).

*gh.shiri@basu.ac.ir

<http://orcid.org/0000-0002-4711-4713>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

می‌پردازدیم. دستاوردهای پژوهش گویای آن است که بُعد مادی و غیرمادی فولکلور عشایر قشقایی تحت تأثیر عواملی چون، تجربه‌های زیستی در شیوه زندگی کوچ‌نشینی و دامداری است، و علاوه بر آن باورهای اساطیری و مذهبی، اعتقاد به نیروهای ماورائی، بی‌سوادی و سادگی مردم عشایر، باورهای مشترک در میان ترکان، و زبان و نژاد متمایز آن‌ها بر شکل‌گیری این فولکلور مدد بسیار رسانده است. این پژوهش نشان می‌دهد که رمان ظلمت منبعی غنی و ارزشمند برای مطالعه فرهنگ عامه عشایر قشقایی است.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامه، کوچ‌نشینی، عشایر، قشقایی، رمان ظلمت.

۱. مقدمه

فولکلور یا فرهنگ عامه بخش مهم و بنیادی فرهنگ هر قومی را تشکیل می‌دهد. مجموعه باورها، عادت‌ها، اندیشه‌ها، تجربه‌های زیستی و الگوی رفتاری گذشتگان که سینه به سینه به ما انتقال یافته است عناصر تشکیل‌دهنده فرهنگ عامه هستند. سی. اس. برن^۱ در مقاله «فولکلور چیست؟» آن را چنین تعریف کرده است: «فولکلور درواقع نحوه جهان‌بینی و روان‌شناسی انسان عامی و اندیشه او در باب فلسفه، دین، علوم، نهادهای اجتماعی، تشریفات و جشن‌ها، اشعار و ترانه‌ها، هنرهای عامیانه و ادبیات شفاهی است» (بیهقی، ۱۳۶۵، ص. ۱۹). هر قومی دارای فولکلور و باورهایی است که در فرهنگ، اندیشه‌ها و شیوه زندگی آن‌ها ریشه دارد. ایلات و عشایر ایران دارای فولکلوری غنی برای مطالعات مردم‌شناسی و فرهنگ عامه هستند. تجربه زیستن در دل طبیعت، فرهنگ و باورهای عامیانه و عرف و عادات خاصی را در میان عشایر به وجود آورده است که کاملاً الگوگرفته از شیوه زندگی کوچ‌نشینی آن‌هاست. جامعه ایلاتی ایران با سابقه تاریخی و فرهنگی خود ذخیره‌ای گران‌بها و قابل مطالعه از فرهنگ عامه را دارد که نیاز است درباره آن پژوهش شود. «پرداختن به فرهنگ اقوام و جامعه ایلاتی

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار

- روستایی در برنامه تحقیقاتی انسان‌شناسی، امروز مدت زمانی است که فراموش شده و به حاشیه رفته است. برای جبران این غفلت شایسته است همه کسانی که در زمینه انسان‌شناسی و مردم‌شناسی [...] تحقیق می‌کنند بخشی از تلاش‌های پژوهشی خود را به فرهنگ این گروه از جوامع ایران به‌ویژه ایلات و عشایر اختصاص دهند» (بلوکباشی، ۱۳۹۸، ص. ۲۱).

طبق آخرین سرشماری عشایر کوچنده ایران در سال ۱۳۸۷، ایل قشقایی پس از ایل بختیاری، بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین ایل کوچ‌رو ایران است (مرکز آمار، ۱۳۸۸، ص. ۳۵). «ایل قشقایی فارس یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین ایلاتی است که می‌توان در ایران امروز یافت» (اوبرلینگ، ۱۳۸۳، ص. ۵). با آنکه مدرنیزه شدن و پیشرفت تمدن، کوچ‌نشینی را کم‌رنگ کرده است، اما بخشی از مردم قشقایی هنوز کوچ‌رو هستند. داستان‌های کوتاه و رمان‌هایی درباره شیوه زندگی عشایر قشقایی نگاشته شده است که از لحاظ جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و فرهنگ عامه عشایری اهمیت بسیاری دارند، زیرا فرهنگ عامیانه‌ای را که به‌صورت شفاهی در بین عشایر رواج داشته، به‌صورت مکتوب درآورده‌اند. رمان *ظلمت*^۲ به قلم داوود حسن‌آقایی کشکولی^۳ اولین و معروف‌ترین رمان نوشته‌شده درباره فرهنگ ایل قشقایی است که در سال ۱۳۶۲ نگاشته شده است. از آنجایی که رمان *ظلمت* بسیاری از باورها و آداب و رسوم و شیوه زندگی عشایر قشقایی را به خوبی به تصویر کشیده است، ما برآن شدیم که در این پژوهش برپایه مطالعات کتابخانه‌ای و به شیوه تحلیلی - توصیفی فرهنگ عامه تجلی‌یافته در این رمان را تحلیل و بررسی کنیم؛ بدین گونه که ابتدا فرهنگ عامیانه بازتاب‌یافته در رمان را به دو بخش مادی و غیرمادی تقسیم کردیم و برای هر یک از آن‌ها نمونه‌هایی آوردیم و

پس از آن پیوندهای میان شیوه زندگی عشایری و فرهنگ عامه برخاسته از آن شیوه را تحلیل کردیم. پژوهش ما در پی آن است که به سؤالات زیر پاسخ دهد:

- جایگاه رمان ظلمت در میان داستانهای نگاشته شده دیگر درباره فرهنگ عشایر قشقایی چیست؟

- چه عواملی بر شکل گیری عناصر مادی و غیرمادی فرهنگ عامه در این رمان تأثیر داشته است؟

- رمان ظلمت تا چه حدی توانسته است بازتاب دهنده فولکلور عشایر قشقایی باشد؟

مفروض ما این است:

- از آنجایی که رمان ظلمت اولین رمان نگاشته شده درباره زندگی و فرهنگ عشایر قشقایی است حاوی اطلاعات ناب و کمیابی است که بر داستان نویسی قشقایی پس از خود تأثیر گذاشته است.

- شاخصه های زیستی، اقلیمی و اجتماعی در زندگی روزمره کوچ نشینان قشقایی تأثیر مستقیم در شکل گیری عناصر مادی و غیرمادی فرهنگ عامه آنها داشته است.

- با این که بیش از چهار دهه از نوشتن رمان ظلمت می گذرد، تاکنون جامع ترین رمانی بوده که به فرهنگ عامه عشایر قشقایی پرداخته است.

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه ادبیات و فرهنگ عامه در ایل قشقایی پژوهش هایی صورت گرفته است، اما پیگیری های ما نشان داد هیچ گونه پژوهشی در زمینه رمان ظلمت انجام نشده است و پژوهشی که فرهنگ عامه عشایر قشقایی را در این رمان تحلیل کرده باشد یافت نشد.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار
به چند پژوهش که به صورت تخصصی تر به موضوع فرهنگ عامهٔ قشقایی پرداخته‌اند
اشاره می‌کنیم:

کتاب *عرف و عادات در عشایر فارس* نوشتهٔ محمد بهمن‌بیگی (۱۳۸۸). باورها و
عرف و عادات عشایر فارس (قشقایی، خمسه، کهگیلویه و ممسنی) را از دیدگاه حقوق
مدنی، کیفری، آیین دادرسی، حقوق اداری و سیاسی و اجتماعی بررسی کرده است.
کتاب *سیه چادرها* نوشتهٔ منوچهر کیانی (۱۳۸۸)، تحقیقی از زندگی و فرهنگ مردم
ایل قشقایی است. در نوزده فصل تاریخچهٔ ایل قشقایی و شیوهٔ زندگی عشایر آن
توضیح داده شده است. در چند فصل از آن به برخی آداب و رسوم و فرهنگ عامهٔ
عشایر قشقایی اشاراتی شده است.

پایان‌نامهٔ مقطع کارشناسی ارشد با نام *بررسی فرهنگ عامهٔ ایل قشقایی در آثار*
محمد بهمن‌بیگی، مؤسسهٔ آموزش عالی حافظ، نوشتهٔ رضا حسینی (۱۳۹۳). این
پژوهش فرهنگ عامهٔ ایل قشقایی را در داستان‌های کوتاه بهمن‌بیگی دسته‌بندی و
تقسیم کرده است.

۳. چهارچوب نظری

صادق هدایت در معرفی فولکلور و واکاوی پیشینهٔ آن، امبرواز مورتن^۴ را اولین کسی
می‌داند که در سال ۱۸۸۵م آثار باستانی ادبیات توده را فولکلور نامید (ذوالفقاری،
۱۳۹۴، ص. ۸). اصطلاح فولکلور از دو واژهٔ *folk* به معنای «مردم» و «توده» و *lore* به
معنای «دانش» تشکیل شده است. نخستین بار رشید یاسمی فرهنگ عامه را در مقابل
واژهٔ فولکلور برگزید و در سال ۱۳۱۵ شمسی با ارائهٔ مقاله‌ای در قالب سخنرانی که در
دانشگاه تهران مطرح کرده بود در شمارهٔ اول مجلهٔ *تعلیم و تربیت* چاپ کرد. فرهنگ

عامه اصطلاحی است برای جنبه‌هایی از فرهنگ بشری که به صورت شفاهی، مشاهده، تجربه و تقلید به زندگی مردم منتقل می‌شود (تمیم‌داری، ۱۳۹۹، صص. ۱۳-۱۴).

فرهنگ عامه را به دو دسته کلی مادی و غیرمادی تقسیم می‌کنند. عناصر مادی در پاسخ به نیازهای مادی انسان در شرایط مختلف زیستی شکل گرفته‌اند و عناصر غیرمادی یا معنوی در اندیشه‌ها، باورها و ارزش‌های جامعه ریشه دارند. هر یک از این عناصر دارای زیرشاخه‌هایی هستند که بدان اشاره می‌کنیم:

۱. عناصر مادی:

الف. ابزارها (آلات موسیقی، ابزارهای جنگ، وسایل نقلیه، ابزارهای کشاورزی و...);

ب. مسکن: (بناها و شهرها، معماری);

ج. خوراک: (انواع غذاها، نوشیدنی‌ها، داروها و...);

د. پوشاک: (انواع لباس‌ها، کفش‌ها، کلاه‌ها، لباس‌های جنگ، لباس‌های کار و...);

ه. پیشه‌ها و مشاغل;

و. اقتصاد و معیشت.

۲. عناصر غیرمادی:

الف. آداب و رسوم: (سفره‌ها، سوگواری‌ها، مراسم عروسی، آداب زیارت، باران‌خواهی);

ب. آیین‌های ملی و مذهبی: (عید قربان، عید فطر، چهارشنبه‌سوری، نوروز، سیزده‌به‌در);

ج. هنرهای قومی: (موسیقی، رقص، صنایع دستی، هنرهای نمایشی و ...);

د. سرگرمی‌ها: (بازی‌ها، فال، مکفیات و...);

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

هـ. ادبیات عامه: (افسانه‌ها، ترانه‌ها، مثل‌ها، چیستان‌ها و...);

و. زبان عامه: (کنایات، اصطلاحات، متلک‌ها و...);

ز. زندگی اسرارآمیز: (جادو و جنبل، شیوه‌های جلب محبت);

ح. آموزش و تربیت;

ط. باورها و عقاید (فلسفی، طبی، نجومی و ...) « (ذوالفقاری، ۱۳۹۸، ص. ۱۰).

۴. بحث و بررسی

حسن آقایی در ظلمت فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی را در قالب عناصر مادی و غیرمادی به خوبی به تصویر کشیده است. ما پس از تقسیم و تبیین هر یک از این عناصر، به تحلیل آن‌ها می‌پردازیم.

۴-۱. عناصر مادی

۴-۱-۱. مسکن

عشایر از آنجایی که به شیوهٔ کوچ‌نشینی زندگی می‌کنند بنابراین مجبورند از یک مسکن موقت استفاده کنند که به راحتی قابل حمل باشد و کاملاً با شیوهٔ زندگی آنان سازگاری داشته باشد. مسکن عشایر قشقایی سیاه‌چادری از جنس موی بز است که در مقابل سرما و گرما مقاوم است. در جای‌جای رمان ظلمت به چادرنشینی آن‌ها اشاره شده است. برای نمونه به یک مورد آن اشاره می‌کنیم: «چادری بزرگ با دیرک‌های متعدد. آلاچیق زیبایی دور چادر کشیده بودند. در عقب چادر گلیم پر نقش و نگاری روی جوال‌های اجناس کشیده شده بود» (ص. ۵۰).^۵

۲-۱-۴. خوراک

بخش زیادی از مواد غذایی عشایر قشقایی از لبنیات و گوشت تولید و توسط خود آن‌ها تهیه می‌شود. اما به سبب نداشتن کشاورزی و باغداری مواردی مانند گندم، برنج، خرما، توتون و... از طریق خرید از روستاها و شهرهای هم‌جوار و یا از پیله‌وران دوره‌گرد تهیه می‌شود. در رمان *ظلمت* نام بسیاری از غذاهای تهیه‌شده از فراورده‌های دامی ذکر شده است، اما ما به دو مورد از غذاهایی که کاملاً رنگ و بوی بومی و قومی دارند اشاره می‌کنیم.

۱-۲-۱-۴. دمبه‌جگر: «شک ندارم بعد از خوردن کباب سینه، هوس دمبه‌جگر می‌کند که با پلو بخورد» (ص. ۲۳۰). حسن‌آقایی درباره این غذا در پاورقی کتاب چنین توضیح داده است:

دمبه گوسفندی را در آب می‌جوشانند تا خوب بپزد. جگر سیاه را آب‌پز می‌کنند و یا روی حبه‌های آتش اجاق قدری بیشتر از نیم‌پز می‌پزند. سپس مغز سر گوسفند یا میش را با دمبه می‌پزند. جگر را در هاونی می‌کوبند یا با دست نرم می‌کنند بعد نمک و فلفل می‌زنند و آبش را با نعنای خشکی که کوبیده‌اند مخلوط می‌کنند و بر آن می‌زنند. در خاتمه این مخلوط را در قلع ماستی می‌ریزند و با قاشقی به هم می‌زنند تا خوب حل شود و آماده خوردن گردد. این خوراک مخصوصاً همراه پلو صرف می‌شود (ص. ۲۳۰).

به جز این کتاب هیچ منبعی یافت نشد که درباره طرز تهیه دمبه‌جگر اشاره‌ای کرده باشد. در کتاب *سیه‌چادرها* (ر.ک. کیانی، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۸) فقط اشاره کلی به نام آن شده و در دیگر منابع نامی از آن برده نشده است، اما میان عشایر قشقایی پختن این غذا مرسوم بوده است.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار

۲-۲-۱-۴. بوز قورما: از غذاهای مورد علاقهٔ قشقایی‌هاست که در مراسم اعیانی صرف می‌شود. «هرگاه بره یا بزغاله‌ای ذبح شود، مقداری از گوشت دم سینه، قلوه گاه، دل و جگر را خرد کرده با مقدار زیادی پیاز و فلفل و نمک و لیمو خشک می‌پزند، به‌طوری‌که آب آن کاملاً جمع نشده و کمی آبدار باشد» (همان، ص. ۱۸۷). بوز در زبان ترکی به معنای خاکستری است و قورما یا قورمه به معنای تفت دادن و سرخ کردن است. «آغچه و ترلان با شقهٔ دیگر گوسفند مشغول پختن بوز قورما برای مردم بودند. بوی پیاز سرخ‌شده و ادویه بر فضا مستولی بود» (ص. ۶۳).

۳-۱-۴. پوشاک

جلیل ضیاءپور رئیس حوزهٔ مردم‌شناسی دورهٔ پهلوی در کتاب *پوشاک /ایل‌ها، چادرنشینیان و روستائیان ایران* دربارهٔ پوشش عشایر قشقایی چنین می‌نویسد: «در سراسر منطقهٔ فارس (جز حوالی بنادر) پوشاکی که مشخص باشد و بشود آن را جدا به حساب آورد، همان پوشاک قشقایی‌هاست و همهٔ آنان که به نام ییلاق - قشلاق دائماً منطقهٔ فارس و پیرامون آن را زیر پا نهاده در گشت و گذارند از آن می‌پوشند» (ضیاءپور، ۱۳۴۶، ص. ۱۳۳). اجزای لباس زنان قشقایی را کلاهچه، چارقده (لچک)، دستمال سر (یاغلیق، قلاغی)، پیراهن (کؤینگ)، آرخالق زنانه (فَرَجی)، تنبان و ملکی تشکیل می‌دهد و لباس مردان قشقایی را کلاه نمدی، آرخالق، چُقه، تنبان، پیراهن، شال کمر، پایبج (دواق)، کپنک (شولا) و ملکی (افشار، ۱۳۸۱، ج ۲/صص. ۶۴۶-۶۵۰). در رمان *ظلمت* به برخی از اجزای لباس قشقایی‌ها اشاره شده است که در ادامه می‌آوریم.

۱. کلاه نمدی (کلاه دوگوشی): «عمو بولوت پیر کلاه نمدی کهنهٔ خود را که تا نصفه در چرک سیاه فرو رفته بود از سر برداشت» (ص. ۱۲)؛ ۲. ملکی: «انگشتان پاهای

زمخت و ترک برداشته‌اش از جلو ملکی پاره و از کار افتاده‌اش بیرون زده بود» (ص. ۷)؛ ۳. چُقه: «دامنه‌های قبا را زیر شال فرو برد و چقه را پیچید و او را نیز در شال فرو برد و شروع به رقصیدن کرد» (ص. ۲۵۲)؛ ۴. شولا (کینک) «از کنار پنجعلی خربان رد شد. شولایش مانند خرسی به خواب رفته پشت چادر افتاده بود» (ص. ۱۴)؛ ۵. چارقُد: «آهای خاتون پیغمبر (ص) گفته، چارقُد زن بیوه دشمنش، تو باید شوهر کنی» (ص. ۸۸).

کلاه و لچک در میان عشایر قشقایی جایگاهی بالاتر از یک وسیله پوششی ساده دارد. بر سر نداشتن کلاه برای مردان سال‌خورده و دنیادیده عیب و ننگ تلقی می‌شود. ریش‌سفیدان به کلاه خود قسم می‌خورند و در درگیری‌ها و نزاع کلاه خود را در میان دو طرف می‌گذارند تا به احترام آن دست از مرافعه بردارند. لچک برای زنان قشقایی نیز جایگاهی همانند کلاه و شاید بتوان گفت بالاتر از آن دارد. «هرگاه نزاع و اختلاف در میان مردان ایل سخت می‌شد و گره در کار می‌افتاد، چنانچه زنی صاحب احترام با لچک خود میانجیگری می‌کرد عموماً مؤثر می‌افتاد و غائله ختم به خیر می‌شد» (جهانگیری، ۱۴۰۰، ص. ۲۴۷).

۴-۱-۴. اقتصاد و پیشه‌ها

۴-۱-۴-۱. دامداری: اصولاً اقتصاد و معیشت کوچ‌نشینان براساس پرورش دام استوار است. خانوار کوچ‌نشینان مصرف‌کننده قسمتی از تولیدات خود هستند. اکثر آن‌ها به دنبال ثروت‌اندوزی نیستند و به یک زندگی ساده قانع‌اند (امان‌اللهی بهاروند، ۱۳۸۴، ص. ۵۵). کوچ‌نشینی و پرورش دام پیشه‌های زیادی از جمله چوپانی، ساربانی، خربانی، مهتری و ... را به‌وجود آورده است. در رمان *ظلمت* «گوروم» چوپان اوبا و «پنجعلی» خربان است. اما ساربان‌ها علاوه بر نگهداری شتر نقش بسزایی در رشد موسیقی ایل

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

داشته‌اند. «ساربان‌ها تشکیل قبیله‌ای می‌دهند که با شترچرانی زندگی می‌کنند و باید اصولاً آنان را طوایف عشق و آواز و هنر نام نهاد. در میان پسران ساربان نای‌زن‌های هنرمند و در میان دختران ساربان خوانندگان غوغاگری یافت می‌شود» (بهمن‌بیگی، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۹). شخصیت حیدر در رمان ظلمت ساربان است. به کسی که اسب‌های ایلخان را نگهداری و تیمار می‌کند مهتر می‌گویند. «به جهت نقش مهمی که اسب در ایل قشقایی دارد، سازمانی به نام مهترخانه مسئولیت نگهداری اسب‌های ایلخان را برعهده داشته است» (کیانی، ۱۳۸۸، ص. ۲۸۶). این سازمان بعداً تحت حاکمیت ایلخان، به‌عنوان یکی از تیره‌های طایفهٔ عمله درآمد. در رمان ظلمت شخصیت علی‌ناز مهتر حاج حسن است.

۲-۴-۱. بافندگی: زنان قشقایی در بافت قالی، گلیم، جاجیم، جُل و... بسیار ماهرند. «تاریخ قشقایی‌ها هرچه باشد در غنای بافندگی آن بازتاب یافته است. قشقایی‌ها شاید بیشتر از هر ایلی دیگر، در پرورش این فن کامیاب بوده‌اند» (گلاک، ۱۳۵۵، ص. ۲۹۱). با اینکه بافندگی در میان زنان قشقایی یک هنر شناخته می‌شود و هر دختر جوانی باید به این هنر آراسته باشد، اما برخی از این طریق امرار معاش می‌کنند. در رمان ظلمت شغل «گرگعلی» جل‌دوزی است و از این طریق کسب درآمد می‌کند. این نشان‌دهنده اهمیت ویژه این شغل در میان عشایر قشقایی است. «بافندگان قشقایی بیشترین کوشش و مهارت خود را صرف بافت جل اسب می‌کنند که مرد قشقایی سخت به آن دلبسته است و آن را نشانهٔ احترام حیثیت خانواده خود می‌داند» (گلاک، ۱۳۵۵، ص. ۲۹۵). «گرگعلی جل‌دوز جلو چادرش نشسته بود؛ با پالان بزرگی ور می‌رفت. سوزن بلند جل‌دوزی را به پهلویش فرو می‌برد و از آن طرف بیرون می‌کشید» (ص. ۵۹).

۳-۴-۱. پیله‌وری: طحاف و فروشنده دوره‌گردی که با چهارپا در میان عشایر و روستاییان به فروشندگی می‌پردازد و مایحتاج آن‌ها را فراهم می‌کند. «فتحعلی طحاف بود. خر چرمه خود را از اسباب بار کرده بود و می‌آمد. او سفارش‌های مولاقلی را آورده بود» (ص. ۲۱۳).

۴-۴-۱-۴. پیشه‌های مطرود اجتماعی:

۱. چنگی: نوازندگان ساز کرنا و نقاره که در مراسم شادی برای مردم می‌نوازند چنگی می‌گویند. بخش عظیمی از موسیقی قشقایی وامدار چنگی‌هاست. قشقایی‌ها به چنگی‌ها استاد می‌گویند. «این دسته از طبقات مطرود اجتماعی است، با این حال جلوه خاصی در نظر رؤسای طوایف و محبوبیت قابل توجهی در دل مردم دارند» (بهمن‌بیگی، ۱۳۹۴: ۱۲۸). چنگی‌ها علاوه بر نوازندگی برخی از کارهای پزشکی مانند کشیدن دندان‌های فاسد و ختنه کردن کودکان را انجام می‌دهند. «مثل اینکه درد گوروم شدت کرده است اگر چند روزی صبر کند چنگی‌ها می‌آیند و دندان‌ش را می‌کشند و راحتش می‌کنند» (ص. ۲۲۵). «آن روز تا ظهر چنگی‌ها نواختند؛ پسر بچه‌های ایل را ختنه نمودند و بعد از ظهر باروبنه خود را بار کردند و به طرف اوبای^۷ خودشان راه افتادند» (ص. ۲۶۴).

۲. آهنگر: این گروه ابزارهای آهنی مورد استفاده عشایر از جمله، تبر، داس، سیخ، سه‌پایه، میخ و نعل برای اسب‌ها و .. را تهیه می‌کنند. پیشه شخصیت «خور یاد» در رمان ظلمت آهنگری است.

۳. چلنگر: اغلب ظروف غذاخوری عشایر مسی است و چلنگرها به صورت تخصصی کارشان سفید کردن این ظروف است. شخصیت «ساتی» در رمان ظلمت چلنگر است. آهنگران و چلنگران همانند کولیان از نظر اجتماعی در ایل نسبتاً مطرود هستند.

۴-۲. عناصر غیرمادی

۴-۲-۱. آداب و رسوم

۴-۲-۱-۱. عروسی: در ایل قشقایی عروسی دارای آداب و رسوم خاصی است که در رمان ظلمت در قالب مراسم خواستگاری تا اتمام عروسی شهباز پسر ساتی چلنگر و پری دختر ملاقلی به زیبایی به تصویر کشیده شده است. به برخی از آداب و رسوم عروسی که در این رمان آمده است اشاره می‌کنیم: تعیین باشلیق (شیربهاء)، بخشیدن میزانی از آن به احترام ریش‌سفیدان (ص. ۱۱۷). فرستادن اوخچی‌ها (دعوت‌کنندگان عروسی) (ص. ۱۵۳)، آوردن هیزم، ساختن گره^۸ عروسی (ص. ۱۸۷)، آوردن باروزی (هزینه پذیرایی) توسط خانوادهٔ داماد (ص. ۱۷۰)، حمام بردن عروس و داماد بر سر چشمه یا رودخانه همراه خواندن آسانک (ص. ۲۴۹)، مراسم آمدن مهمان‌ها و به استقبال رفتن با شلیک تیر هوایی و آوردن هدایای عروسی (ص. ۲۵۲)، برگزاری سه الی چهار روز رقص و شادی، گردهم آمدن بزرگان و ریش‌سفیدان در مراسم (صص. ۲۵۳-۲۵۸) و در آخر مراسم خداحافظی عروس از اجاق پدری. به علت طولانی بودن این رسوم فقط مورد آخر را شرح می‌دهیم:

«بنیادی ترین باور در نظام خویشاوندی ایل قشقایی باور به اجاق (به معنای محل افروختن و حفظ آتش) است. تعلق به اجاق واحد، نیرومندترین پیوند خویشاوندی را در نظام قبیله ایجاد می‌کند» (ورمقانی، ۱۳۹۹، ص. ۲۲۳) قشقایی‌ها اجاق را مقدس می‌دانند، به آن قسم می‌خورند و از آن حاجت می‌طلبند. در مراسم عروسی در هنگام خداحافظی عروس از خانه پدر، «برادر کوچک عروس طبق رسم، دستمالی محتوی سکه با خاکستر اجاق پدر و دسته‌ای نان به نشانهٔ نان و نمک بر کمر عروس می‌بندد»

(ص. ۲۵۸) و بعد از آن عروس دور اجاق خانه پدر چندین دور طواف می‌کند تا ادای احترامی باشد به اجاق پدری.

«عمو بلوت تاوه نان‌پزی پیدا کرد و به روی اجاق خاموش چادر مولاقلی گذاشت. فرشی به روی آن انداخت. بابای ساری‌بیگ زیر بغل عروس را که غرق در لباس‌های زیبا و رنگارنگ بود و دستمال قلاغی به روی سرش انداخته بودند گرفت و به روی فرش آورد. هفت بار دور اجاق طواف داد. عروس بعد از هر یک بار طواف خم می‌شد از روی قالی که برجستگی تاوه از زیر آن معلوم بود بوسه‌ای بر اجاق می‌زد» (ص. ۲۵۹).

و بعد از آن عروس را سوار اسبی می‌کنند و پسر بچه‌ای را پشت سرش سوار می‌کنند تا بچه اولش پسری اسب‌سوار و جنگجو باشد. «عروس را سوار مادیانی کردند که با زین و یراق رنگین آرایش داده شده بود. و پسری خردسال بر ترک او نشاندند؛ به نشانه اینکه اولین فرزند او پسری جنگجو و دلیر شود» (ص. ۲۵۹).

۲-۱-۲-۴. جشن چله‌برون (چله‌به‌در): هنگامی که ۴۵ روز از زمستان می‌گذرد عشایر به علت اتمام علوفه و آلوده شدن منطقه جای چادرها را عوض می‌کنند و در پی آن جشنی به پا می‌کنند. در این روز مقدار زیادی بوته و خار و خاشاک جمع‌آوری می‌کنند و در دو ردیف آن‌ها را آتش می‌زنند و همه اطراف آن جمع می‌شوند و گله‌های گوسفندان را با شتاب از میان این شعله‌ها عبور می‌دهند. مردم ایل فریادزنان و هیاهوکنان با ظروف مسی و حلبی سروصدا راه می‌اندازند و یک‌صدا باهم فریاد می‌زنند: «چله به در، قضا به در، فضا به در» یعنی هرچه بیماری و مشکلات و بدبختی است در همین یورد بماند و بعد از آن کوچ می‌کنند و از محل دور می‌شوند. اعتقاد مردم بر این است که آتش نحوست زمستان را پایان می‌دهد و هر گوسفندی که سالم از میان آتش می‌گذرد در سال جاری نخواهد مرد و بره خوبی خواهد زایید (کیانی، ۱۳۸۸،

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار

ص. ۳۴۷). در رمان *ظلمت* به اسم این جشن اشاره شده است: «آهای بچه‌ها ارواح همان کس و کارت‌ان اگر می‌خواین قضیهٔ چله برون را از نو برپا کنین لازم به زحمت کشیدن نیست خودم شخصاً نمک می‌دهم. یادتونه عوض کمک باعث شدین حواسم پرت بشه و چند تا گوسفند شب در کوه بمونه» (ص. ۳۶).

۲-۲-۴. سرگرمی‌ها

۲-۲-۴-۱. سرگرمی: در رمان *ظلمت* به سه بازی شوتولو، دورنا، کوکله‌بردار اشاره شده است که در میان مردم ایل به‌ویژه جوانان رایج بوده است.^۹ «هر شب بدنش از ضربات شوتولو و دورنا سیاه شده بی‌حال و بی‌رمق به خانه برمی‌گردد. گاهی هم از لگدبازی پرخطر کوکله‌بردار ضربهٔ جانانه‌ای نوش جان کرده به گوشهٔ چادر می‌افتد» (ص. ۱۸).

۲-۲-۴-۲. چوب‌بازی: نوعی بازی حماسی همراه با رقص رزمی است که با نواختن آهنگ ریتمیک جنگ‌نامه شروع می‌شود. این بازی فراتر از یک سرگرمی است و بیشتر قدرت‌نمایی یک بُنکو، تیره یا طایفه را نشان می‌دهد. «افراد هر بُنکو افتخارشان به تعداد جوانان برازنده و چوب‌بازان حرفه‌ای است که در میدان مبارزه شرکت می‌کنند» (طاهری، ۱۴۰۱، ص. ۲۱۸). به صورت دو نفره انجام می‌شود. یک نفر مهاجم با چوبی کوتاه باید از زانو به پایین مدافعی را که چوب بلند به دست دارد مورد حمله قرار دهد. بیشتر در مراسم شادی و عروسی‌ها این بازی انجام می‌شود. «هیاهو و گرد و خاک چوب‌بازان وسط میدان نزدیک آتش فروزان روی کره دیده و شنیده می‌شد» (ص. ۲۴۶).

۳-۲-۴. موسیقی و رقص

۳-۲-۴-۱. موسیقی: موسیقی قشقایی را سه گروه چنگی‌ها، عاشیق‌ها و ساربان‌ها به وجود می‌آورند. که هر کدام نقش تعیین‌کننده‌ای در آن دارند. در رمان ظلمت به مقام‌ها و آهنگ‌هایی اشاره شده است که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم.

۱. سحرآوازی (سحرناز): آهنگی است که صبحگاه عروسی با ساز کرنا توسط چنگی‌ها نواخته می‌شود. «استاد محبوب و چیره‌دست پیش‌درآمدی به نام سحرناز با آهنگی خوش شروع نمود. انگشتانش لرزان و رقصان بر سوراخ‌های متعدد کرنا که هر کدام مخصوص صدای بم یا زیری بود فرود می‌آمد و برمی‌گشت» (ص. ۲۳۵). در بیشتر طوایف به آن سحرآوازی می‌گویند.

۲. جنگ‌نامه: نوعی موسیقی رزمی و ریتمیک است که با آن چوب‌بازی می‌کنند و توسط چنگی‌ها نواخته می‌شود.

«چوب‌های نقاره راه خود را کج کردند و بر سر نقاره‌های بزرگ فرود آمدند. پوست خشک و مدور کشیده بر صفحه نقاره لرزید و انفجار صدایی مهیب همه را وادار به سکوت کرد. در پی آن آهنگ جنگ‌نامه با ریتمی هیجان‌انگیز و پرخاشگر بر فضای طبیعت پیچید. در غرش نقاره غوغا و هلهله زنان و مردان به گوش رسید» (ص. ۲۳۶). «عشایر قشقایی هنگام درگیری‌های با رژیم سابق [پهلوی] جنگ‌نامه را توسط معروف‌ترین کرنا نوازان اجرا می‌کردند که باعث تهییج آن‌ها می‌شد» (مصاحبه اولیایی با فرود گرگین‌پور، ص. ۲۲۷).

۳. گِدَن دارغا (ای ساربان در حال عبور): ازجمله مقام‌های موسیقی است که ذیل موسیقی ساربانی قرار می‌گیرد. این مقام براساس داستانی واقعی ساخته و نواخته شده است که در بخش داستان و نثر شفاهی توضیح خواهیم داد. «بعد از لحظه‌ای از پشت

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

سر آنان صدای آوازی با صدای بم و مردانه در کوه پیچید آهنگ معروف گدن دارغا را می‌خواند» (ص. ۴۴).

۲-۳-۲. رقص:

هلی^{۱۲}: زنان ایل در عروسی‌ها با پوشیدن لباس‌های رنگارنگ قشقایی و با نوای ساز و نقاره چنگی‌ها، با دستمال‌های رنگی و با ریتم خاصی این رقص آیینی را انجام می‌دهند. ریشه آن به نوعی عبادت برای تانگری، خدای باستانی ترکان بازمی‌گردد. در رمان ظلمت نویسنده رقص هلی را چنین توصیف کرده است:

دختران و زنان به طرف میدان آمدند دایره‌ای بزرگ در اطراف کره زدند. سپس پاها را با ضربات نقاره هماهنگ نمودند. گویی بر اثر تماس پای آنان با زمین غرش نقاره بلند می‌شد. دست‌ها با دستمال‌های رنگی که به دست گرفته شده بودند با تقلید از پاها در هوا به تکان آمدند (ص. ۲۴۲).

۴-۲-۴. ادبیات عامه

۴-۲-۴-۱. اشعار شفاهی

شعر و موسیقی با روح عشایر قشقایی آمیخته است. «شعر و ترانه‌های محلی در میان عشایر قشقایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اغلب به هنگام کوچ، عروسی، عزاداری و حتی در محافل خصوصی‌شان اشعار و ترانه‌های سنتی خویش را می‌خوانند» (افشار، ۱۳۸۱، ج ۲/ص. ۶۴۲). به چند مورد از اشعار شفاهی در رمان ظلمت اشاره می‌کنیم.

۱-۴-۲-۴-۱-۱. لالایی: «بخش قابل توجهی از موسیقی قوم قشقایی را لالایی‌ها تشکیل می‌دهد که در میان عشایر به‌ویژه مادران بسیار رایج است» (مصاحبه اولیایی با

فرود گرگین پور، ص. ۲۲۶) در رمان ظلمت درنا برای برادرش لالایی می خواند؛ پیش از این، چنین شعری درجایی ثبت و مکتوب نشده است. بخشی از آن را می آوریم:

Ş am olmuş köpə k ulaş ı r	شب شده است و سگ پارس می کند	«شام اولموش کوپک اولاشیر» ^{۱۳}
Qurd qə lmi ş qaş a dolaş ı r	گرگ آمده است و اطراف طویله پرسه می زند	قورد گلمیش قاشا دولاشیر
Qurd o köpə k də valaş ı r	گرگ و سگ دعوا می کنند	قورد و کوپک دعوا لاشیر
Mə nim gülüm lala lay la	گل من لالا لای لا	منیم گولوم لالا لای لا
Ə ziz nə zi m lala lay la	نازنینم لالا لای لا	عزیز نلریم لالا لای لا
Gə cə olmuş gə lir lulu	شب شده است و لولو آمده است	گنجه اولموش گلر لولو
Kaka Yusuf edə r kuku	پرنده کاکا یوسف ^{۱۴} کوکو می کند	کاکا یوسف اندر کوکو
Yel dolanı r də rə lə rə	باد در دره ها می پیچد	ینل دولانیر دره لره
Bax gör nə dir edə r huhu	بین چه چیزی است که هوهو می کند؟	باخ گور نه دیر اندر هوهو
Mə nim gülüm lala lay la	گل من لالا لای لا (ص. ۱۸)	منیم گولوم لالا لای لا و...

۲-۱-۴-۲. کارآوا: شعرهایی که در موقع کار کردن زمزمه می شود. عشایر قشقایی برای انجام دادن کارها اشعار خاصی را می خوانند که دو مورد آن در رمان ظلمت آورده شده است. اشعار کار غالباً در قالب بایاتی آورده می شوند که از قالب های معروف شعر ترکی است. قشقایی ها به آن آسانک می گویند. بایاتی از چهار مصراع تشکیل می شود، هر مصراع آن هفت هجا دارد. بسیار شبیه رباعی و دوبیتی است.

۱. برنج کوبی: «زنان و دختران قشقایی گندم و برنج را در هاون های چوبی به نام «دوک» می گویند و پوست آن ها را می گیرند. هنگام کوبیدن آهنگ مخصوصی را زیر لب زمزمه می کنند که به آن آهنگ برنج کوبی می گویند» (افشار، ۱۳۸۱، ج ۲/ص. ۶۴۰). در شعر برنج کوبی از عبارت «هاینا هلی هاینا، بیز دؤیرگ هاینا، سیزده دؤینگ هاینا» استفاده می شود که در بخش ابتدایی آن واژه هلی به معنای «لگدکوب کن» و هاینا به

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

معنای «کجا» واژه‌هایی برای ریتمک شدن شعر هستند. کل عبارت چنین معنا می‌دهد: «هاینا بکوب هاینا، ما کوبیدیم هاینا، شما هم بکوبید هاینا» این شعر و آهنگ فقط برای برنج کوبیدن استفاده نمی‌شود، بلکه بسیاری از کارآواها با همین ریتم خوانده می‌شوند؛ با این تفاوت که هنگام خواندن آن در انجام کارهای دیگر، به جای واژهٔ دؤیرگ (می‌کوبیم) از واژهٔ دیرگ (می‌گوییم) استفاده می‌کنند. مثلاً در رمان ظلمت می‌بینیم که چند زن ایلاتی هنگام مشک‌زنی شعری با ریتم هاینا هلی هاینا می‌خوانند. «در پی آن آواز لطیف زنی مشک‌زن به سینهٔ خروش مشک‌ها کشیده می‌شد. صدای هاینا هاینای آن به گوش عاشیق رسید روح حساسش را به هیجان در می‌آورد. ایستاد گوش فراداد. زن می‌خواند:

Ölgə rə m aya bə ndə m	ستاره پروینم که به ماه بسته‌ام	اولگرم، آیا بندم
Çə ş mə yə m çaya bə ndə m	چشمه‌ای هستم که به رود بسته‌ام	چشمه‌ایم چایا بندم
Üzün döndə r bir öpə m	رویت را برگردان تا از آن بوسه‌ای بربایم	اوزونگ لوندر بیر اوپم
Hə srə tli vayamə ndə m	آرزومندم و در حسرت آن می‌سوزم	حسرتلی وایا منم
Hayna hayna hayna	هاینا هاینا هاینا	هاینا هاینا هاینا
hayna hə ley hayna	هاینا هلی هاینا	هاینا هلی هاینا

۲. شعر تاب دادن بند: این نوع شعر و آواز بیشتر در حین تاب دادن بند برای تبدیل کردن پشم به بند قالی یا در هنگام بافتن قالی زمزمه می‌شود. زنان این شعر را برای قدردانی از دستشان که یاورشان در کارهای سخت است می‌خوانند. نویسنده در رمان ظلمت صحنهٔ بندریسی درنا را این گونه توصیف کرده است:

«دوک‌ها مانند پاندول ساعت برخلاف دیگری در نوسان بودند. دست‌های دختر سریع با برگشتن دوک‌ها را می‌گرفت با تابی محکم آن را رو به جلو پرتاب می‌کرد. دوک‌ها با زمزمه درنا و به نوای خواندن او می‌رفتند و می‌آمدند:

Əl m ş er hay ə l m ş er	ای دستِ شیرم، ای دستِ شیرم	«ایم شئر های الم شئر
Əl m mə nə qovvat ver	دستم به من قوت بده	ایم منه قوت وئر
Əl tovlar İrlar dilim	دست تاب می‌دهد و زبان آواز می‌خواند	آل تؤولار ایبرلار دیلیم
Towlaram etdə m gilim	تاب می‌دهم تا از آن گلیمی بیافم	تؤولارام اندم گیلیم
Hə r rə ngi bir yaz olsun	هر رنگ آن بهاری شود	هر رنگی بیر یاز اولسون
hə r nə qş ı ş ahhaz olsun	و هر نقشش شهبازی	هر نقشش شاهباز اولسون
Əl m ş er ə yaqı m ş er	ای دستِ شیرم، ای پای شیرم	ایم شئر ایاغیم شئر
Ş er gə l mə nə mə də d ver	شیر به کمکم برس	شئر گل منه مدد وئر
Mə də d verə ni m yoxdur	مهددهنده ندارم	مدد وئرئیم یوْخدور
Soxda suranı m çoxdur	اما سوخته خورنده (قلیان‌کش) زیاد دارم»	سوختا سورانیم چوْخدور و ...

(ص. ۱۱۱).

۲-۴-۲-۴. داستان و نثر شفاهی: «ادبیات شفاهی را می‌توان به دو دسته نظم و نثر تقسیم کرد. گونه‌های نثر شفاهی را نیز می‌توان به دو گروه کلی روایی و غیرروایی تقسیم کرد» (جعفری (قنوتی)، ۱۳۸۴، ص. ۹۳). داستان‌های متداول در ایل قشقایی یا روایتی از داستان‌های عاشیق‌هاست و یا قصه‌هایی که از زندگی واقعی عشایر گرفته شده است. این داستان‌ها به صورت شفاهی سینه به سینه نقل شده است.

۱. داستان‌های عاشیقی: عاشیق‌های قشقایی از آذربایجان و قفقاز وارد ایل شده‌اند. آن‌ها از ایلخان قشقایی و کلانتران ایل موجب می‌گرفتند و از این طریق امرار معاش می‌کردند. «پس از سال‌های ۱۳۳۲-۱۳۳۰ [اسکان اجباری عشایر] به دلیل مواجه شدن با فقر و نیز پراکندگی سازمانی ایلی هرکدام به نوعی هنرشان را رها کردند و روز به

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

روز از تعداد آن‌ها کاسته شد» (مصاحبه اولیایی با فرود گرگین‌پور، ص. ۲۱۹). و اکنون دیگر هیچ عاشیقی در ایل نمانده است. داستان کوراوغلو، اصلی و کرم، غریب و صنم و محمود و نگار از جمله داستان‌های معروف عاشیقی روایت شده در میان قشقایی‌هاست. در آغاز رمان ظلمت عاشیق نعمت، بخشی از حکایت عشق محمود و نگار را با نوای چگور تعریف می‌کند. «همه جا سکوت بود، سکوت مطلق. فقط فریاد چگور بود که قلب این سکوت را می‌شکست، با صدای عاشیق. او قصه عشق محمود و نگار را به حاشیه لحن چگور می‌کشید و می‌خواند» (ص. ۴). کوراوغلو از داستان‌های حماسی معروف ادبیات شفاهی ترکان ایران و جهان است. «داستان کورزاد در میان مردم قفقاز، ترکیه و آذربایجان رواج دارد و برایشان سخت دلپذیر است» (همت‌زاده، ۱۳۴۷، ص. ۴). در میان قشقایی‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد به‌خصوص شخصیت عیوض پسرخوانده کوراوغلو که بر روی موسیقی و ادبیات آن‌ها تأثیر بسیاری داشته است. در رمان ظلمت می‌خوانیم: «عاشیق خروشید، شعری از خوشامدگویی کوراوغلو در موقع آزاد شدن نوچه‌اش از زندان خونکار شاه را به مناسبت رسیدن درنا چنین خواند:

Əli mş er hay ə li mş er	خواهان گلی تر و تازه هستم	ایستیرم ترلی چیچگی
Əli m mə nə qovvat ver	گیسوان سیاه در صورتی سفید	آغ اوزده قره بیرچیگی
Qıçım çamı r içində	ای گل تر و تازه این مجلس	بو مجلسینگ تر چیچگی
Əlim xə mir içində	خوش آمدی عیوض، خوش آمدی» (ص. ۱۶۰).	خوش گلدینگ عیوض خوش گلدینگ

۲. داستان‌های واقعی برگرفته از ایل: در رمان ظلمت به داستان «دارغالار» (ساربان‌ها) یا «شتر قطار» اشاره شده است. داستان غم‌انگیزی از زندگی دو برادر ساربان است که یکی از آن‌ها به اشتباه توسط برادرش کشته می‌شود. از روی این داستان آهنگی بسیار غمگین با همین نام ساخته شده است که در گذشته توسط نی

ساربان‌ها نواخته می‌شده است. «ساربان‌ها عموماً سازی که می‌نوازند در رابطه با زندگی، احوال و پیشه‌شان است» (مصاحبه اولیایی با فرود گرگین‌پور، ص. ۲۲۶). «ساربان حیدر مردم درباره آهنگ شتر قطار شما ساربان‌ها داستان‌ها دارند. ماجرای آن را نازلی برایم تعریف کرد» (ص. ۱۳۱).

۵-۲-۴. زندگی اسرارآمیز

۱. آل و زن زائو: «چنانچه هنگام تولد، جان مادر به خطر بیفتند ایلایاتی‌ها اغلب گمان می‌کنند و بلکه یقین دارند که جن طلایی موی معروف به آل آمده و می‌خواهد جگر زن را با خود ببرد» (بهمن‌بیگی، ۱۳۹۴، ص ۱۳۵). در رمان ظلمت هنگام زایمان زن پنجعلی، ملاعابدین برای فراری دادن آل این کارها را انجام می‌دهد: کتاب جامع‌الدعوات را باز می‌کند، از درون کیسه تکیه‌ای آهن درمی‌آورد و در هوا تکان می‌دهد و می‌گوید: «قچ قره قچ» (سیاهی دور شو سیاهی) جای تو اینجا نیست. و از پنجعلی می‌خواهد که در هر طناب چادر سوزنی فرو ببرد و جوال‌دوزی هم در موهای زن قرار دهد. به ترلان می‌گوید با باروت آب‌شده مچ دست‌های زن را مَهر کند. ملا دل و جگر گوسفند تازه ذبح‌شده را در هوا تکان می‌دهد و فریاد می‌زند: آهای زن مو بور زشت روی سم‌دار که پستان‌هایت را مثل مشک از روی شانه به عقب انداخته‌ای من این دل و جگر را در عوض دل و جگر زائو به تو هدیه می‌دهم (صص. ۶۱-۶۳). برخی از مردم معتقد بودند که آل را با چشم خود دیده‌اند به این افراد «اودوملو» می‌گویند. هنگام زایمان وجود افراد اودوملو در کنار زائو باعث فراری دادن آل می‌شده است (کیانی، ۱۳۸۸، ص. ۳۷). آل و روش فراری دادن آن با استفاده از فلزات و سروصدای زیاد، آیین شامانیسم، دین ابتدایی ترکان باستان را تداعی می‌کند. شامان‌ها برای خارج کردن روح شیطانی از بدن بیمار از کوبیدن طبل و فلزات استفاده می‌کردند.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامهٔ عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار

«یکی از کارکردهای اصلی شامان‌های مرکزی آسیای شمالی شفابخشی بیماران به وسیلهٔ اعمال جادویی است. اینکه احتمال دارد جان بیمار توسط روحی شیطانی و شرور دزدیده شده و یا سرگردان گردیده باشد» (استوتلی، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۸). «هر لباس شامان با پنجاه الی پنجاه و پنج پوند آهن تزیین شده است و گفته می‌شود که این زیورآلات فلزی در مقابل زنگ مقاوم بوده و هریک از آن‌ها صاحب جان و یا روحی به نام ایچچیتیه هستند» (همان، ص. ۱۴۳).

۶-۲-۴. باورها و خرافات

در هر ایل یک مُلا وجود دارد که برای انجام تمام کارها از سادگی عشایر استفاده می‌کند و برایشان دعا می‌نویسد. «بیشترین شیوهٔ خرافات در ایل همین دعانویسی است که توسط افراد خرافی به ظاهر مذهبی اجرا می‌شود» (کیانی، ۱۳۸۸، ص. ۳۴۲) در رمان *ظلمت* ملاعابدین نقش بسیار پررنگی در ترویج خرافه در بین عشایر دارد. ملاعابدین در موارد زیادی برای افراد ایل دعا می‌نویسد که ما فقط به دو مورد آن اشاره می‌کنیم:

۱. دعای دهن‌بند: «هنگامی که گوسفندی در کوه گم شود برای اینکه جانوران درنده به او صدمه‌ای نزنند بایستی چهار قل هوالله را از سوره‌های قرآن بر تیغهٔ چاقو بخوانند و آن را ببندند تا دهان درندگان بسته شود» (کیانی، ۱۳۸۸، ص. ۳۴). این کار معمولاً توسط ملاها انجام می‌شود. «یادتونه عوض کمک باعث شدین حواسم پرت بشه و چند تا گوسفند شب در کوه بمونه. دهن‌بند ملاعابدین هم اثری نکرد و گوسفندها را جونور خورد» (ص. ۳۶).

۲. دعای سرتاپا: ملاها نوعی دعا می‌نوشتند و معتقد بودند که انسان را در هر شرایطی از بلا حفظ می‌کند. آن را یا به بازو می‌بستند و یا به گردن می‌آویختند.

«صنم دعای جلد چرمی بزرگی که با منجوق‌های باطل‌کننده سحر و جادو تزیین نموده و به گردن انداخته بود نظرش را جلب کرد. با خود گفت مگر نه اینکه مادرم می‌گفت در درون این جلد چرمی دعایی وجود دارد که پدرش در بهای او یک اسب داده بود» (ص. ۱۸۹).

۵. نتیجه

با تحلیل بخش مادی و غیرمادی فرهنگ عامه در رمان *ظلمت* می‌توان نتیجه گرفت که:
- حسن‌آقایی با طرح مشکلات و سختی‌های زندگی کوچ‌نشینی و با اشاره به مسائل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی توانسته است تصویری واقع‌بینانه از جامعه عشایر قشقایی ارائه بدهد.

- بررسی سنت‌های شفاهی، باورها، اندیشه‌ها و رفتار شخصیت‌های داستان نشان می‌دهد بسامد عنصر غیرمادی در رمان بیش از عنصر مادی است.

- بُعد مادی فرهنگ عامه در رمان *ظلمت* معرف رفتارهای جامعه عشایر قشقایی برای رفع نیازهای زیستی و تلاش برای بقا در شیوه زندگی کوچ‌نشینی آنهاست.
- در جامعه عشایر قشقایی، زنان هم‌تای مردان و پا به پای آنان نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری عناصر فولکلوریک دارند.

- برخی از آیین‌ها و باورهای عامیانه مانند آل، چله‌برون و رقص هلی ریشه در باورهای اساطیری و آیین‌های باستانی مانند شامانیسم و میترائیسم دارد که در ناخودآگاه جمعی قشقایی‌ها نقش بسته است.

- اعتقاد به مذهب و نیروی امداد غیبی و بی‌سوادی و سادگی عشایر، در به‌وجود آمدن باورهای خرافی آنها نقش بسزایی داشته است.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

- با اینکه بیش از چهار دهه از نگاشتن رمان *ظلمت* می‌گذرد به مواردی ناب از ادبیات شفاهی و فولکلور قشقایی اشاره کرده که تاکنون جایی ثبت و مکتوب نشده است؛ این بدان معناست که رمان *ظلمت* منبعی غنی و ارزشمند برای مطالعات فولکلور و مردم‌شناسی فرهنگ عامه عشایر قشقایی است.

پی‌نوشت‌ها

1. C.S.Burn

۲. خلاصه داستان: *ظلمت* نام پیرزنی به ظاهر دیوانه است که سوار بر عصای خود می‌شود و مانند اسبی آن را می‌تازاند و همراه ایل کوچ می‌کند، اما همواره تنها زندگی می‌کند. ملاعابدین، دغانویس ایل، او را آل و دوست اجنه می‌خواند. نوازنده‌ای دوره‌گرد به نام عاشیق نعمت وارد ایل می‌شود و تشخیص می‌دهد *ظلمت* دیوانه نیست، تصمیم می‌گیرد در ایل بماند و همراه آن‌ها کوچ کند تا بتواند به رازهای *ظلمت* پی‌برد. پس از مدتی، نوازنده دوره‌گرد، عاشیق درنا دختر ساربان حیدر می‌شود. *ظلمت* متوجه عشق نعمت به درنا می‌شود و با قباد، رقیب عشقی نعمت دسیسه‌ای می‌چیند که این دو عاشق به هم نرسند. پس از آن عاشیق نعمت پرده از اسرار *ظلمت* بر می‌دارد. اسراری که حکایت‌کننده عشق ناکام دوره جوانی *ظلمت* است. عشقی که به‌خاطر آن *ظلمت* را مجبور کرده است که خواهرش را به قتل برساند و تمام عمرش را در پس نقاب *ظلمت* دیوانه پنهان شود. *ظلمتی* که روزی نامش مارال بوده است.

۳. داوود حسن‌آقایی متولد اسفندماه ۱۳۲۴ شمسی، نویسنده و شاعر شناخته‌شده در ایل قشقایی است. دوران ابتدایی را در مدرسه سیار عشایری تحصیل کرده و پس از آن در شهر شیراز ادامه تحصیل داده است. مدتی در چادرهای سفید مدارس عشایری طایفه کشکولی بزرگ تدریس کرده است. در آن سحرگاه چه گذشت، اولین رمان اوست که در سال ۱۳۶۱ نوشته شده است، اما به‌خاطر نگرفتن مجوز نشر، با اسم نقاش و طراح جلد کتاب، بیژن بهادری کشکولی، به چاپ می‌رسد. رمان *ظلمت* در سال ۱۳۶۲ نوشته می‌شود و پس از هفت سال انتظار در سال ۱۳۶۹ توسط نشر نوید شیراز

مجوز نشر می‌گیرد و با اسم خود نویسنده چاپ می‌شود. حیا سلطان رمان دیگر اوست (مصاحبه شخصی با نویسنده در مردادماه ۱۴۰۳).

۴. Ambroise Morton

۵. از این پس برای راحتی و اختصار در ارجاع دادن به رمان ظلمت، فقط شماره صفحه ذکر می‌شود.
۶. ساختار اجتماعی در ایل قشقایی به این ترتیب است: ایل، طایفه، تیره، بنکو، بیله، خانوار (آو).
۷. تعدادی چادر که در بیلاق یا قشلاق در کنار هم زندگی می‌کنند. اصولاً هر آوبا از یک بُنکو یا تیره هستند.
۸. بنایی استوانه‌ای از جنس سنگ است که در وسط میدان می‌سازند تا در شب‌های عروسی روی آن آتش بیفروزند و در روشنایی آن به رقص و پای‌کوبی بپردازند.
۹. به‌خاطر محدودیت در حجم مقاله از آوردن توضیحات شیوه بازی خودداری کردیم. برای آشنایی بیشتر به کتاب‌های ورزش و بازی در ایل قشقایی نوشته ام‌الله یوسفی و سیه چادرها از منوچهر کیانی مراجعه کنید.
۱۰. خنیاگر، نوازنده و داستان‌سرایی که با نواختن ساز در مجالس شادی داستان‌های شفاهی گذشته را نقل می‌کند.
۱۱. مجموعه‌ای از نغمه‌ها و آهنگ‌های فولک که براساس داستان و واقعه‌ای به‌وجود آمده است و بدون دخل و تصرف سینه به سینه منتقل می‌شود.
۱۲. ترکان مناطق دیگر ایران نیز رقصی دسته‌جمعی به نام «هالای» دارند که ریشه مشترکی با «هلی» دارد.
۱۳. شیوه نوشتار اشعار در کتاب ظلمت با چهارچوب نگارشی زبان ترکی فاصله داشت، برای خوانش و درک دقیق‌تر، شعرها را طبق اصول نگارشی زبان ترکی نوشتیم و آوانگاری لاتین آن را جداگانه روبه‌روی آن آوردیم.
۱۴. عشایر قشقایی به نوعی پرنده از خانواده جغدها، کاکا یوسف می‌گویند و درباره آن داستانی خیالی نقل می‌کنند.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان ظلمت _____ یونس جعفرلو و همکار

منابع

- استوتلی، م. (۱۳۹۹). *مقدمه‌ای بر شامانیسم*. ترجمه ب. اسدی مقدم. تهران: ساوالان ایگیدلری.
- افشار سیستانی، ا. (۱۳۸۱). *مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها، چادرنشینان و طوایف عشایری ایران*. جلد دوم. تهران: ثامن الائمه.
- امان‌الهی بهاروند، س. (۱۳۸۸). *کوچ‌نشینی در ایران*. تهران: آگاه.
- اوبرلینگ، پ. (۱۳۸۳). *کوچ‌نشینی قشقایی فارس*. ترجمه ف. طیبی‌پور. تهران: شیرازه.
- اولیایی، م. (۱۳۵۸). *موسیقی ایل قشقایی، مصاحبه با فرود گرگین‌پور*. ماهنامه نامه نور، ۷۶، ۲۱۹-۲۲۷.
- بلوکباشی، ع. (۱۳۹۸). *مردم‌شناسی اقوام و ایلات ایران*. تهران: سخن.
- بهمن‌بیگی، م. (۱۳۹۴). *عرف و عادت در عشایر فارس*. شیراز: نوید.
- بیهقی، ح. (۱۳۶۵). *پژوهش و بررسی فرهنگ عامه ایران*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- تمیم‌داری، ا. (۱۳۹۹). *فرهنگ عامه*. تهران: مهکامه.
- حسن‌آقایی کشکولی، د. (۱۳۶۹). *ظلمت*. شیراز: نوید.
- جعفری (قنواتی)، م. (۱۳۸۴). *درباره ادبیات شفاهی*. کتاب ماه کودک و نوجوان، ۹۴، ۹۲-۹۷.
- جهانگیری، ف. (۱۴۰۰). *مهری*. بوشهر: یاشیل آلما.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). *باورهای عامیانه مردم ایران*. تهران: چشمه.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۸). *زبان و ادبیات عامه ایران*. تهران: سمت.
- ضیاءپور، ج. (۱۳۴۶). *پوشاک ایل‌ها، چادرنشینان و روستائیان ایران*. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.
- طاهری، ع. (۱۴۰۱). *عروسی قشقایی*. شیراز: نویسندگان پارس.
- کیانی، م. (۱۳۸۸). *سیه‌چادرها*. شیراز: کیان نشر.
- کیانی، م. (۱۳۸۸). *طب و طبیبان سنتی در ایل قشقایی*. شیراز: کیان نشر.

- گلاک، ج.، و گلاک، س.ه. (۱۳۵۵). *سیری در صنایع دستی ایران*. ترجمه ی. ذکاء و ر. علوی. تهران: بانک ملی ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۸). *سرشماری اجتماعی اقتصادی عشایر کوچنده ایران در سال ۱۳۸۷*. تهران: دفتر ریاست امور بین الملل و روابط عمومی.
- ورمقانی، ح. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر در طراحی مسکن عشایری و روستایی ایل قشقایی. *نگرش های نو در جغرافیای انسانی*، ۱، ۲۱۷-۲۳۶.
- همت زاده، ع. (۱۳۴۷). *کورزاد*. ترجمه غ. صدری افشار. تهران: چاپخانه بانک بازرگانی ایران.

Reference

- Afshar Sistani, A. (2002). *An introduction to the recognition of clans, nomads and nomadic clans of Iran*. Samen Alaeme.
- Aman OILahi Baharvand, S. (2009). *Migration in Iran*. Aghaz.
- Aouliaei, M. (1979). Music by Qashqai tribe, interview with Froud Gorginpour. *Noor Monthly Magazine*, 6-7.
- Bahman Beigi, M. (2014). *Custom and habit in Fars nomads*. Navid.
- Bayhaghi, H. (1986). *Research and investigation of Iranian public culture*. Astan. Quds Razavi.
- Bolokbashi, A. (2018). *Anthropology of Iran's ethnic groups*. Sokhan.
- Gluck, J., & Gluck, S. H. (1976). *Satiety in Iran's handicrafts* (translated by R. Alav). National Bank of Iran.
- Hasan Aghaei Kashkouli, D. (1990). *Zolmat*. Navid.
- Hematzadeh, A. (1968). *Koorzad*. Iran Commercial Bank Printing House.
- Iran Statistics Center (2009). *Socio-economic census of nomadic nomads of Iran in 2008*. Office of the Directorate of International Affairs and Public Relations.
- Jafari Qanawati, M. (2005). About oral literature. *Book for Children and Teenagers*, 94, 97-92.
- Jahangiri, F. (2021). *Mehri*. Yashil Alma.
- Kiyani, M. (2009). *Black tents*. Kian Nash.
- Kiyani, M. (2009). *Traditional medicine and doctors in Qashqai tribe*. Kian Nash.

تحلیل بازتاب فرهنگ عامه عشایر قشقایی در رمان *ظلمت* _____ یونس جعفرلو و همکار

- Oberling, P. (2004). *Qashqai nomads of Fars* (translated by F Tayibipour). Shirazeh.
- Stotley, M. (2019). *An introduction to shamanism* (translate by B. Asadi Moghadam. Savalan) Igidlari.
- Taheri, A. (2022). *Qashqai wedding*. Authors of Pars.
- Tamim Dari, A. (2019). *Popular culture*. Mahkame.
- Varmaghani, H. (2013). Investigating the effective factors in the design of nomadic and rural housing of the Qashqai tribe. *Quarterly Magazine of New Attitudes in Human Geography*, 7(1).
- Ziapour, J. (1967). *The clothes of tribes, nomads and villagers of Iran*. Publications of the Ministry of Culture and Arts.
- Zolfaghari, H. (2014). *Folk beliefs of Iranian people*. Cheshme.
- Zolfaghari, H. (2018). *Iran's public language and literature*. Samt.